

Mütarekenin İlk Günlerinde Yedek Subaylar Neden Örgütlendiler?

“İnşallah yakın zamanda bu uğursuz harbe veda ederiz. Ben de eski hayatıma döner, belki şu yarı kalan tahsilimi tamamlarım.” İsmail Hakkı¹

Giriş

Mütareke sonrasının İstanbul gazetelerine göz atan biri, terhis edilmiş olan yedek subaylara ait okur mektuplarının yoğunluğu karşısında şaşkınlığa kapılabilir. Bu mektuplar mütareke sonrası İstanbul'unun zor yaşam koşullarından yakınmaktadır. Aslında gazetelere mektup gönderme yolunu izleyenler sadece terhis edilmiş yedek subaylar değildir. Farklı sınıflardan, cinsiyetlerden ve mesleklerden insanlar, çeşitli sorunlarını duyurabilmek için gazetelerin okur mektupları sütunlarını doldurmuşlardır. Bu mektuplarda dile getirilen sorunlar genel olarak ortaktır. Aşırı pahalılık, un, şeker ve kömür gibi temel geçimlik mallarda yaşanan kıtlıklar, yangınlar, hastalıklar, ulaşım olanaklarındaki yetersizlikler... Bu yakınmaları yedek subaylar toplumun geniş kesimleriyle paylaşmaktaydı. Bununla beraber, kendilerine özgü sorun ve talepleri de vardı: Savaş yüzünden yarım kalan tahsillerine geri dönme hakkı ve istihdam gibi. Hatta üniformasından başka giyecek bir şeyi olmayanlar sivil giyim, İstanbul'dan memleketine dönecek imkânı olmayanlar sıra parası talep ediyordu.

Geçime ilişkin olanakların kısıtlılığının yarattığı kötümser havanın yanı sıra, korkunç bir savaşın sonunu müjdeleyen mütareke ve ülkeye refah ve hürriyet getirecek adil bir barışın kurulması umudunun yarattığı iyimserlik de gazetelere yansımaktaydı. Mütarekeyi takip eden ilk aylarda, gazetelerde yeni bir savaşın başlatılmasının gerekliliğine dair bir cümle bile bulmak mümkün değildir. Ne var ki, Paris Konferansı'ndaki dünya liderleri adil bir barışın kurulması vaatlerini yerine getiremeyince ve ülkenin çeşitli bölgelerindeki işgal harekâtları Mayıs 1919'da İzmir'in Yunan güçleri tarafından işgaline varınca, dönemin barışçıl ruh hali ortadan kalkmıştır.

Mütareke dönemi üzerine yapılmış birçok çalışma, mütareke sonrasının bu ilk barışçıl günlerini ihmal eder ve dönemin askerlikle ilgili boyutuna odaklanır. Bununla bağlantılı olarak, dönemin birincil kaynakları gözden geçirilirken hamasi bir tarih anlatısı için uygun olan unsurlar ön plana çıkarılır. Bu çalışmada, aynı kaynaklara sıradan ve sahici insanların toplumsal sorunlarına ve onlarla başa çıkma yöntemlerine eğilen bir toplumsal tarihçilik perspektifinden bakmanın mümkün olup olmadığı araştırılacaktır. Bu doğrultuda, dönemin en etkili gazetelerinden biri olan Ati'nin okur mektupları incelenecektir.

Çalışmanın bir diğer amacı ise başlıkta yer alan soruyu yanıtlamaktır. İstanbul'daki ilk yedek subay örgütlenmesinin kuruluş dönemine odaklanarak, yedek subayların neden bir dernek kurma gereksinimi duyduklarını anlamaya çalışacağız. Bu çalışmanın amacı, örgütlenmeye yönlendiren ilk itici etkenler olan toplumsal sorunları ve bunların çözümü için geliştirilen

¹ Sunata, İsmail Hakkı: **Gelibolu'dan Kafkaslara Birinci Dünya Savaşı Anıları**, İş Bankası, İstanbul, 2003, s. 568.

talepleri ortaya çıkarmaktır. Daha sonra sayısı artacak ve örgütlenme nitelikleri dönüşecek olan yedek subay derneklerinin etkinliklerinin ve politik konularının araştırılması bu çalışmanın konusu değildir.

Birinci bölümde Ati'nin okur mektupları sütunlarının temel özellikleri üzerinde duracak ve "okuyan kamuoyu" kavramını bu çerçevede işlevsel kılmaya çalışacağız. İkinci bölümde yedek subayların hatıralarından örnekler ve konu üzerine yazılmış ikincil kaynaklar değerlendirilecektir. Üçüncü bölümde "söylemsel strateji" kavramı, yedek subayların toplumsal sorunlarını ve çözüm taleplerini dile getirme tekniklerini anlamak için işlevsel kılınmaya çalışılacaktır. Dördüncü bölümde Ati'de yer alan mektuplarına bakarak yedek subayların taleplerinin neler olduğunu anlamaya çalışacağız. Nihayet beşinci bölümde, yöneticilerin bu taleplere ne şekilde tepki verdiğini yine gazetelere yansıdığı kadarıyla anlamaya çalışacağız. Son üç bölüm, Ati gazetesinin üç yoksul ama umutlu ay boyunca yayımlanan sayılarına dayanmaktadır: Kasım 1918, Aralık 1918 ve Ocak 1919.²

Bir kaynak olarak Ati'nin özellikleri

Criss'e göre Ati, dönem İstanbul'unun milliyetçi kesiminin en nüfuz sahibi gazetelerinden biriydi.³ Gazetenin başyazarı olan Celal Nuri (İleri) Bey, ileride son Meclis-i Mebusan'a seçilecek ve Misak-ı Milli'nin yazarlarından biri olacaktı. Bir batılılaşmacı yazar olarak bir dizi kitap ve yüzlerce makale kaleme almıştır.⁴ Çalışmamız açısından Ati'nin iki özelliği büyük önem taşımaktadır. Birincisi, Ati diğer gazetelere kıyasla okur mektuplarına çok daha fazla yer vermekteydi. İkincisi, daha sonra İstanbul'daki İhtiyat Zabıtları Teavün Cemiyeti'nin başkanlığını yapacak olan Suphi Nuri (İleri) Bey, Gençliğin Atisi isimli okur mektupları köşesinin editörlüğünü yürütmekteydi –ki bu köşe yedek subaylara mahsustu.

Dönemin İstanbul gazeteleri genellikle tek forma idi ve altışar sütun içeren iki sayfadan oluşuyordu. Ati ise, boyut açısından günümüzün Radikal gazetesini andırır biçimde yarım boyutlu iki formaydı ve üçer sütun içeren dört sayfadan oluşmaktaydı. Ati'nin dördüncü sayfası, her gün tamamıyla okur mektuplarına tahsis edilmekteydi, meğer ki üçüncü sayfada yer alan Meclis-i Mebusan tutanakları dördüncü sayfaya taşsın. İncelememize kaynak olan okur mektuplarındaki baskın konular, eğitime ilişkin sorunlar (yurtdışındaki öğrenciler, okulların bina kısıtları, öğrencilerin talepleri), yangınlar ve evsiz kalan "harikzedeler", işsiz sorunları

² Yalnızca Ati gazetesi ile sınırlı kalmış olmamızın sebebi, Ati gazetesinin okur mektuplarına diğer gazetelere göre belirgin bir biçimde daha çok yer ayırmış olması ve yedek subayların okur mektupları için ayrı bir sütun oluşturmuş tek gazete olmasıdır. Öte yandan ilgili sütunda yer alan mektupların bir süre sonra birbirini tekrar etmeye başlaması, hükümetin üç ay içerisinde yedek subayların taleplerini kısmen karşılayan kararlar almış olması, örgütlenmenin gerçekleştiği dönemin üç aylık dönem içerisinde olması gibi sebeplerle taramayı Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını takip eden üç ay ile sınırladık.

³ Criss, Nur Bilge: **Istanbul Under Allied Occupation 1918-1923**, E. J. Brill, Leiden, 1999, s. 46.

⁴ Celal Nuri İleri ilgili ayrıntılı bilgi için: Uyanık, Necmi: "Batıcı Bir Aydın Olarak Celal Nuri İleri ve Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı", (aynı başlıklı doktora tezinin özeti), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2003. [Çevrimiçi] www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s15/uyanik.pdf (Erişim tarihi: 15.01.2010)

(ekmek, şeker ve kömür kıtlığı), ulaşımına ilişkin sorunlar (tramvay ve şehir hatlarında aksamalar), sağlık sorunları ve mültecilere ilişkin sorunlar olarak sıralanabilir.⁵ Uzun süren savaş yıllarının sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal parçalanma, her çeşit hastalıklar ve yoksulluk okurların mektuplarına apaçık yansımaktaydı. Gazetenin bu sütunları toplumsal tarih için bir kaynak olarak kullanılabilir mi?

İşin aslına bakılırsa, Osmanlı toplumunda gazetelerin baskı sayıları ve okur-yazar oranı çok düşüktü.⁶ Buradan hareketle, gazetelere mektup gönderenlerin nüfusun temsil edici bir grubu olmadığı ileri sürülebilir. Öte yandan, dilekçe örneğinde olduğu gibi, her zaman mektuplarınızı kaleme alacak kâtipler bulmak mümkün olmalıydı. İncelenen okur mektupları, dilekçeleri andırır bir biçimde, talepleri kabineye ve bakanlara duyurmak amacıyla kaleme alınmaktaydı.⁷ Buna ek olarak, gazeteler yoluyla yönetenlerle etkileşime geçmeye çalışan ve gazeteleri takip edebilen “okuyan kamuoyu”, okumayı teknik olarak bilmeyen ama okumayı bilenlerle kahvehane benzeri toplumsal mekânları paylaşan, yazılanlardan çarıklı erkân-ı harp diye anılan insanların sesli okumaları ve yorumları sayesinde haberdar olabilen insanları da kapsıyor olmalıydı.⁸ Toparlayacak olursak, yazma becerisine sahip olmayan insanlar da gazetelere taleplerini yazılı olarak iletebilir ve okuma becerisine sahip olmayanlar da yazılanlardan haberdar olabilir. Bu çeşitli şekillerde gazetelerle ilgi kuran kişiler, toplum içerisinde hatırı sayılır bir miktara ulaşabilir. Buradan hareketle okur mektuplarının toplumsal tarih çalışmalarında en azından yardımcı bir kaynak olarak kullanılabileceği sonucuna varılabilir.

⁵ Bu sorunlara ilişkin bazı ayrıntılar için: Criss, a.g.e. ss. 28-32, 33-34.

⁶ 1918 ve 1919 yılları için ilgili verilere ulaşamadık. Ne var ki 1928'deki Harf İnkılabı'ndan önceki erken Cumhuriyet dönemi için Tunçay'ın sunduğu bilgiler bize bir fikir verebilir. 1925'te yayınlanan Salname'ye göre en yüksek baskı sayılı gazeteler 15.000 civarında okuyucuya sahipti. 1927'de yapılan nüfus sayımının sonuçlarına göre okur-yazarlık oranı %10,6 idi. Tunçay, Mete: **Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti yönetiminin kurulması 1923-1931**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s. 234, 236. Tezel'e göre, 1920'lerin başında ise, 6 yaşından büyük Müslümanlar arasında okur-yazarlık oranı %10'un altındadır. Tezel, Yahya Sezai: **Cumhuriyet Dönemi'nin iktisadi tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 102. Öte yandan bu oranın İstanbul'da çok daha yüksek olması beklenir. Buna delil olarak Selçuk Akşin Somel'in aktardığı 1902-1908 dönemi itibariyle kaza ve sancak başına düşen okul sayılarının tümünde İstanbul'un –o günkü kullanımında İstanbul daha dar bir alanı temsil ediyordu- genel ortalamanın çarpıcı bir biçimde üstünde olması gösterilebilir. Örneğin kazalarda karma ve kızlara mahsus iptidai mekteplerin kaza başına düşen ortalama sayısı ülkenin geneli için 1,45 iken, İstanbul için 75,5, Beyoğlu için 64, Üsküdar için 32 idi. Somel, Selçuk Akşin: **Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, otokrasi ve disiplin**, İletişim, İstanbul, 2010, ss. 366-400.

⁷ Dilekçeleri toplumsal tarih yazıcılığı için kaynak olarak kullanan iki makale örneği için: Petrov, Milen: "Everyday Forms of Compliance: Subaltern Commentaries on Ottoman Reform, 1864-1868." **Comparative Studies in Society and History**, 46 (4) (2004), ss. 730-759, Chalcraft, John: "Engaging the State: Peasants and Petitions in Egypt on the Eve of Colonial Rule," **International Journal of Middle East Studies**, 37 (2005), ss. 303-325. Osmanlı toplumunda dilekçe geleneği ve hakkına ilişkin: İnalçık, Halil "Şikâyet Hakkı: 'Arz-ı Hâl' ve 'Arz-ı Mahzar'lar." **Osmanlı Araştırmaları** 7-8 (1988), ss. 33-51.

⁸ Natalie Davis, okuyabilme becerisi ile okuyan kamuoyuna erişebilme imkânı arasında bir ayrım koyar. Buradan hareketle okuma yazma yetisine sahip olmayan insanların da okuyan kamuoyuna dâhil olmalarının mümkün olduğunu ifade eder. Aktaran: Mukerji, Chandra and Michael Schudson: "Introduction: Rethinking Popular Culture", **Rethinking Popular Culture: Contemporary Perspectives in Cultural Studies**, içinde, editörler: Mukerji & Schudson, University of California Press, London, 1991, ss. 9-10.

Eğer çalışmanın ölçeği olarak İstanbul ile sınırlandırılırsa mektupların ciddiye alınırılığı daha da artar.

Taradığımız Kasım 1918 – Ocak 1919 dönemine ilişkin vurgulanması gereken bir diğer önemli özellik, mütareke döneminin ilerleyen aylarında gazetelerin üzerine çökecek olan kapsamlı sansür uygulamalarının henüz çok az olmasıdır. Elbette bu sınırlı kalan sansür uygulamalarının yanı sıra oto-sansür uygulamasının varlığı iddia edilebilir ve gazetelerin her istediklerini yazmakta özgür olmalarının yine de mümkün olmadığı haklı olarak öne sürülebilir. Yine de taradığımız nüshalarda boş beyaz sütunlara sonraki dönemlere göre daha az rastlamamız, okuyan kamuoyunun kendini ifade edebilmesi açısından bir avantaj teşkil etmektedir.

Yedek subaylarımıza dönecek olursak, bu kişiler orta veya yüksek okulları bitirmiş veya devam edenlerin içinden askere alınmış ve okuma-yazma becerisine sahip, gazetelere mektup gönderme yetisinde kişilerdi. Ati gazetesinde yedek subayların mektupları, henüz resmi olarak terhis kararı açıklanmadan önce, terhis beklentisinin belirginleşmesinin sonucu olarak yayınlanmaya başlamıştı.⁹ Zaman geçtikçe yedek subayların gönderdiği mektup sayısı o kadar arttı ki, gazetenin dördüncü sayfasında bir sütun “Gençliğin Atisi” adı verilerek bu mektuplara ayrıldı.¹⁰ Mektuplar genellikle 4-5 satırlık kısa mesajlar şeklinde gönderiliyordu veya ana mesajı iletecek şekilde özetlenerek yayınlanıyordu. Bununla beraber birebir aktarılmış veya çok daha uzun yer verilmiş mektuplar da mevcuttu. Yedek subayların bu mektuplara konu olan sorunları kısa bir süre sonra (fiili olarak Kasım 1918, resmi olarak 15 Aralık 1918¹¹) İhtiyat Zabıtları Teavün Cemiyeti’nin kuruluşuna yol açtı –ki teavün kelimesini karşılıklı yardımlaşma veya dayanışma şeklinde günümüz Türkçe’sine çevirebiliriz.¹² Peki, yedek subayların karşılıklı yardımlaşma / dayanışma gereksinimini yaratan sorunlar nelerdi?

⁹ Ati, “Maarif Nezareti’nin Nazar-ı Dikkatine”, 02.11.1918, s. 3: “(...) Münferit mütarekeyi müteakip ihtiyat zabitanının terhisi muhakkaktır. ...bizler henüz bir mesleğin sahibi değiliz. ...üç senelik askerlikten sonra hala inleyecek miyiz?” Terhis kararının resmi duyurusu: Ati, “Ordunun Terhisi”, 05.11.1918, s. 1.

¹⁰ Sütuna ilk kez yer verilmesi: Ati, “Gençliğin Atisi”, 26.11.1918, s. 4.

¹¹ Ati, “Gençliğin Atisi”, 16.12.1918, s. 4.

¹² Osmanlı İhtiyat Zabitan Cemiyeti adı altında bir alternatif örgütlenme daha vardı ki Sunata’nın verdiği bilgiye göre bu dernek İtilaf ve Hürriyet Fırkası’na yakın olan yedek subaylar tarafından kurulmuş ve Damat Ferit Paşa kabinesi döneminde daha çok himaye görmüştü. Buna Teavün Cemiyeti’nin merkez olarak Türk Ocağı’nı seçmesi ve İttihatçı olarak algılanmasının sebep olduğu anlaşılıyor. Sunata, İsmail Hakkı: **İstanbul’da işgal yılları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 19. İstanbul’da kurulan bu iki örgütün yanı sıra, Edirne, Bursa, İzmir, Ankara gibi bir dizi Anadolu ve Rumeli şehrinde yedek subay dernekleri oluşturulmuştu. Öncü, Ali Servet: “İstanbul’da Mütareke Dönemi Yedek Subay Teşkilatlanmaları”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, 40 (2009), ss.351-354. Makaleye çevrimiçi ulaşmak için: <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/taed/article/viewFile/2201/2200> (Erişim tarihi: 27.02.2012.) Bursa’da kurulan cemiyete ilişkin bilgiler için: Eğilmez, Mümtaz Şükrü: **Milli Mücadele’de Bursa**, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1981, ss. 10-17. Bu kaynakta derneğin kuruluşunun itici gücü olarak terhis edilmiş olan yedek subayların eğitime ilişkin ve ekonomik sorunları vurgulanmaktadır. Eğilmez derneklerinin İttihatçı olmakla suçlandığını aktarıyor.

Genç subaylar neden rahatsızdı?

Yedek subayları örgütlenmeye iten sebeplerin ne olduğu sorusuna Ali Servet Öncü'nün çalışmasına bakarak yanıt ararsak, örgütlenmenin temel iticisi olan olayın, İstanbul'un İtilaf kuvvetleri tarafından 13 Kasım 1918'de fiili olarak işgal edilmesi olduğu sonucuna varırız. Öncü, ilgili çalışmasında cemiyetlerin kültürel ve ticari faaliyetleri ile siyasi faaliyetlerini birbirinden ayırır ve vurguyu siyasi faaliyete yapmayı tercih eder. Öncü'ye göre, İstanbul'un 16 Mart 1920'de resmen işgalinden sonra cemiyetin varlığı ortadan kalkmış ve hareket Anadolu'daki milli mücadele çatısı altında devam etmiştir. Mütareke dönemi üzerine üretilen pek çok çalışmada olduğu gibi Öncü'nün çalışmasında da, İzmir'in Mayıs 1919'daki işgalinden önceki görece barışçıl döneme çok fazla ilgi gösterilmemektedir ve örgütlerin faaliyetleri, başlangıcı Nutuk tarafından Mayıs 1919'a işaretlenen Milli Mücadele içerisindeki rollerine indirgenmektedir.¹³

Bu çalışmada ise, örgütlenmenin itici gücü olarak, Osmanlı hükümetine hitaben kaleme alınmış eğitime ilişkin ve ekonomik talepler olarak gazetede ifadesini bulan toplumsal sorunlara vurgu yapmayı tercih ediyoruz. İlgili örgütlerin ve bireylerin takip edecek olan milli mücadele döneminde siyasi ve askeri mücadeleye atılmış olmalarının ilk bir araya gelişlerinin aynı sebeplerle olduğu anlamına gelmediği ve böyle bir okumanın anakronizme ve erekselciliğe kaçacağı düşüncesindeyiz. Kaldı ki, terhis kararı tüm yedek subaylara teşmil edilmeden önce, henüz terhis edilmemiş olan yedek subayların şiddetle bir an evvel terhis edilmeyi talep eden mektuplar kaleme aldığını ve sivil hayata dönmek için sabırsızlandıklarını görmekteyiz. Terhis edilmek için can atan insanların, işgale tepki olarak ve yeni bir savaşa hazırlanmak amacıyla örgütlendiklerini iddia etmek isabetli görünmemektedir.

Yedek subayların toplumsal sorunları, mütarekeden ve İstanbul'un işgalinden çok önceleri de mevcuttu. Aslında bunları daha iyi anlayabilmemiz için, bu insanların yedek subay olarak orduya alınmalarına kadar geri gitmemiz gerekmektedir. Bu çerçevede temsil edici bulduğumuz iki örnek olan Şevket Süreyya Aydemir ve İsmail Hakkı Sunata'nın hatıralarını ele alacağız.

Şevket Süreyya Bey, ağabeyinin Sarıkamış'tan gelen ölüm haberini aldığı anda askere gidemeyecek kadar genç bir lise öğrencisiydi. Kendisinin anılarında ifade ettiğine göre, ağabeyinin yerini almak için sahip olduğu istek, yaşını hile ile büyütme yoluna gitmesine yol açmıştı. Aslında okuduğu lisenin dershaneleri nicedir seyrekleşmişti ve 18 yaşından küçük olduğu halde askere giden bir tek kendisi olmayacaktı. Aydemir'in hatıratında eğitildiği kışladaki koşulların çetinliği hakkında fazla bilgi yer almıyor, ancak Müslüman halkın cehaleti ve Anadolu'nun perişan hali konusunda idealist bir genç olarak yaşadığı hayal kırıklığı ve savaş

¹³ Öncü, a.g.e., ss. 341-343, 346-349. Öncü'nün makalesinin başında yazdığı İngilizce özetinde teavün kelimesini çevirmeden aynen kullanmayı tercih etmesi bu açıdan ilgi çekicidir. Çünkü teavün kelimesinin İngilizce karşılığı *mutual aid* ibaresidir –ki bunun da anlamı, yukarıda da ifade edildiği üzere karşılıklı yardımlaşma / dayanışmadır. “*Teavün/taaviün*: helping one another; mutual assistance.” **New Redhouse Turkish – English Dictionary**, Redhouse Yayınevi, İstanbul, 1968. Bu noktada, ilgili örgütlenmelerde bizzat bulunmuş şahısların da anılarında yardımlaşma sözcüğünü yeğ tuttuklarını not düşmek gerekir: Sunata, **İstanbul'da işgal yılları**, s. 12, Eğilmez, a.g.e., s. 10.

yılları boyunca geçirdiği sıkıntılar hakkında birçok bilgi var. Bunlara bakıldığında, kendisinin savaş yıllarıyla ilişkili acılarının yalnızca savaştan mağlup olarak çıkmasından kaynaklanmadığı sonucuna varıyoruz.¹⁴

Genç hukuk öğrencisi İsmail Hakkı Bey, askere alınmak konusunda Şevket Süreyya Bey kadar gönüllü olmamıştı. Anılarında evinden sonra kışlada uyumakta ne kadar zorlandığını ifade etmektedir. Kışla tuvaletlerini bir yandan kalabalık, öte yandan modern ve hijyenik bulmuştu. Farklı kültürlerden gelen insanların farklı tuvalet kültürlerine sahip olması onun için dikkat çekici ve rahatsız ediciydi. Bir tuhafılık olarak Harbiye’de talim için gereken üniforma, silah ve gereçler yoktu ve bu yüzden sakatlıklar yaşanmaktaydı. Kışla hayatının bir parçası olan talimler ve sağlık kontrolleri gibi pratikler, İsmail Hakkı için başta tuhaftı. Fakat zamanla bu uygulamaların askerleri Osmanlı halkının sivil kesiminden daha sağlıklı ve kuvvetli hale getirdiğinin farkına varacaktı.¹⁵ Talimler hakkında mektuplardan birinde yer alan şu ifadeler dikkat çekicidir:

“(...) Bilirsiniz ki çoğumuz mekteplerimizi ikmal etmeden terk-i tahsile mecbur olarak silah altına koştuk. Günde dokuz saatlik mütemadi yürüyüşlerle, yaptırılan manevralarla ve bize gösterilmekten çekinmedikleri haşin muamelelerle bedenlen kalben yorulduk.”¹⁶

Talim sırasında yaşanan sorunların yanı sıra, yedek subaylar diğer subaylar ve sıradan erlerle birlikte kendilerinde savaş bıkkınlığı yaratan birçok sıkıntı yaşamış, birçoğu yaşamını yitirmiştir. Ölümlerin önemli bir kısmı çatışmalardan değil salgın hastalıklardan kaynaklanmıştır.¹⁷

¹⁴ Aydemir, Şevket Süreyya: **Suyu Arayan Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1974, ss. 71-79. Aydemir askeri görevini tamamladıktan sonra İstanbul’a döndü ve Dar-ül Muallimat’ta yarım kalan öğretimini tamamladı. İstihdam olma isteği ve Turancı düşüncelerinin etkisiyle Bakü’ye giderek öğretmen olarak çalışmaya başladı. Aydemir’in verdiği bilgiye göre, o zamanlar öğretmen gereksinimi içinde olan Azerbaycan hükümetinin çağrısıyla Bakü’ye gitmiş olan pek çok yedek subay vardı. a.e., ss. 151-154.

¹⁵ Sunata, **Gelibolu’dan Kafkaslara Birinci Dünya Savaşı Anılarım**, ss. 22-52.

¹⁶ Atı, “İhtiyat Zabiti Namzetlerinden”, 10.11.1918, s. 4. Öte yandan yakınmalara yol açan bu askeri eğitimin yedek subayların mütareke sonrasında hızlı ve etkili bir biçimde örgütlenebilmelerine katkı sunduğu düşünülebilir. Ragıp Nurettin Ege, İhtiyat Zabiti Teavün Cemiyeti’nin toplantılarını tasvir ederken, diğer cemiyetlerin toplantılarına kıyasla çok daha disiplinli ve amaca dönük olduklarını ifade etmektedir. Ege, Ragıp Nurettin: **Babamın Emanetleri: Ragıp Nurettin Ege’nin Birinci Cihan Harbi Günlükleri ve Harbin Sonrası Hatıratı**, ed. Güneş N. Ege-Akter, İstanbul, Dergah Yayınları, 2009, ss. 306-307. Askere alınan insanların askeri talimleri ne şekilde deneyimledikleri hakkında ayrıntılı bir toplumsal tarih çalışması için: Fahmy, Khaled: **All the Pasha’s Men: Mehmed Ali, his Army and the Making of Modern Egypt**, Cambridge University Press, Cambridge, 1997. Osmanlı toplumunda jandarma üzerine bir toplumsal tarih çalışması için: Özbek, Nadir: "Policing the Countryside: Gendarmes of the Late Nineteenth Century Ottoman Empire (1876-1908)." **International Journal of Middle East Studies** 40, no. 1 (2008), ss. 47-67.

¹⁷ Özdemir, Hikmet: **Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918**, TTK, Ankara, 2005, ss. 209-237. Bu eserde kaynak olarak Abdülkadir Noyan ve Mehmed Fasih gibi bir dizi yedek subayın şahitliklerinden de istifade edilmiştir. Ayrıca Kafkas cephesinde çarpışmış eski bir yedek subayla yapılmış olan görüşmenin çözümlemeleri kitabın sonuna eklenmiştir.

Toparlayacak olursak, savaş gerek talim ve savaş alanlarında, gerekse sivil hayatta birçok sorun yaratmıştır. Mütarekeden hemen sonraki ruh halini anlayabilmemiz için mutlaka savaş bıkkınlığını ve barış özlemini hesaba katmamız gerekmektedir. Yedek subayların sorunları da her şeyden önce savaştan kaynaklanmaktaydı ve gerçek bir zorunluluk ortaya çıkmadığı sürece, yeni bir savaş için örgütlenmeye başlayacaklarını düşünmek çok da gerçekçi değildir. Sedat Nuri (İleri) Bey imzalı karikatür, toplumun barış özlemini yansıtmaya açısından güzel bir örnektir:

Karikatür konabilir.

Yedek subayların söylemsel stratejileri¹⁸

Yaygın olarak kullanılan bir strateji, yedek subayların savaş alanlarındaki hizmetlerinin vurgulanmasıdır. Savaş alanının bir felaket bölgesi, yedek subayların ise birer felakette olarak tasvir edilmesi dikkat çekicidir.¹⁹ Terhis edilmelerinden sonra, vatanın kendilerinden beklediği hizmet artık silahlı bir hizmet değildi. Artık ülkelerine fikirlerinin ve ruhlarının gücü ile hizmet edeceklerdi. Dolayısıyla okullarına dönmeleri için izin verilmeli veya iyi işlerde istihdam edilmelilerdi.²⁰ Ne de olsa kendileri vatanın en seçkin kesimini oluşturmaktaydı.²¹

İhtiyat Zabıtları Teavün Cemiyeti, meşru taleplerini destekleyen “muhterem efkâr-ı umumiye ve onu temsil eden muhterem matbuat[ımız]a” teşekkür etmekteydi.²² Yedek subaylar “efkâr-ı umumi” kavramı ile kastettikleri okuyan kamuoyunun siyasi iktidar gözündeki değerinin ve üzerindeki etkisinin bilincindeydiler. Kendilerinin de bu seçkin zümreye ait olduklarını göstermek ve bu zümreyi etkilemek için mektuplarda yer alan ifadelerinde seçkin bir tarzı kullanmaya özen gösteriyorlardı. Şehzade Abdürrahim Efendi’nin cemiyetin onursal başkanı olarak seçilmesi, söz konusu seçkinlik vurgusuyla uyumludur.²³ Atı gazetesi yazarlarından Suphi Nuri (İleri) Bey’in başkan olarak seçilmesi, basın dünyasından birini vitrine çıkartarak

¹⁸ Söylemsel stratejiler (*discursive strategies*) kavramının kullanılmasına bir örnek: Petrov, a.g.e.. Bu makalede Petrov, Mithat Paşa’nın valiliği dönemindeki Tuna vilayetinde, adli zabıtlardan ve dilekçelerden yararlanarak sıradan insanların taleplerini iletme biçimlerini incelemektedir.

¹⁹ “...bütün hiçliğe rağmen vazife-i hamiyetin emrettiği tarzda hareketler göstererek çalışan ve çarpışan bu felakette evlad-ı vatan...” Atı, “İhtiyat Zabitanının Hukuku”, 07.11.1918, s. 4. “Biz uzun süren harp senelerinde vazifemizi ifa ettik. Yoksulluk ve perişanlık içinde azmimize hanel getirmeyerek vatanın gençlerden beklediği hizmeti şevk ve hevesle yaptık. Talih-i harbin vatanımıza tebessüm etmemesi yüzünden uğradığımız bu umumi felakette biz gençlerin maruz kaldıkları elem ve endişe mazaiktir.” Atı, “İhtiyat Zabıtları Namzetlerinden”, 10.11.1918, s. 4.

²⁰ “(...) Bizim -eğer kaldıysa- kuvva-yı fikriye ve ruhiyemizden muavenet bekliyor.” Atı, “İhtiyat Zabıtları Namzetlerinden”, 10.11.1918, s. 4.

²¹ “...en güzide gençler...” Atı, “Maarif Nezaretinin Nazar-ı Dikkatine”, 02.11.1918, s. 3.

²² Atı, “Gençliğin Atısı”, 15.12.1918, s. 4, Atı, “Teşekkür”, 12.01.1919, s. 4.

²³ Öncü, a.g.e., s. 345.

taleplerin dikkate alınırılığını arttırma çabası olarak anlaşılabilir.²⁴ Okur-yazar seçkin kesimin ilgisini çektiklerini, şu ilginç olaydan çıkarabiliriz: Merhum Tevfik Paşazade Nurettin Yaver Bey imzasını kullanan bir sahtekâr, İstanbul ahalisinden yedek subaylar için bağış toplamaya başlamış, cemiyet söz konusu kişinin cemiyetle bir ilgisi bulunmadığını duyurmak zorunda kalmıştır.²⁵

Ati gazetesinde yayınlanan İhtiyat Zabıtları Teavün Cemiyeti Esas Nizamnamesi, cemiyetin amaçlarını terhis edilen yedek subayların geleceğini güvence altına almak ile sınırlar. Nizamnamenin beşinci maddesi, cemiyetin siyasetle ilgilenmediğini ilan eder.²⁶ Bunu izlenen söylemsel stratejinin başka bir yönü olarak anlayabiliriz. Savaşın ve yol açtığı felaketlerden başta İttihat ve Terakki Cemiyeti olmak üzere siyasi çekişmelerde rol alanların kamuoyunca sorumlu tutuluyor olması, yedek subayların taleplerini siyasi alanın dışında tanımlamalarına neden olmuştur. Ne var ki, mütareke dönemi ilerledikçe bu durum değişecek ve gerek cemiyetler gerekse yedek subaylar siyasi ve milli hareketlerde yer alacaklardır. Ancak bu erken aşamada onları bir araya getiren ana etken olarak yaşadıkları gelecek kaygısını vurgulamak daha doğru görünmektedir.

Yedek Subayların Talepleri

Yedek subayların en öne çıkan taleplerinden birisi, askere alınmaları nedeniyle terk ettikleri okullarına eğitimlerini tamamlamak üzere dönme izninin verilmesidir. Bu talebin öncelikli muhatabı Maarif Nezareti'dir.²⁷ Ati'ye bakılırsa, eski Sultani öğrencisi olan birçok terhis edilmiş yedek subay, o dönem için kaotik bir durumda olan İstanbul sokaklarında başıboş dolaşmakta ve birer suçluya dönüşme ihtimaliyle yüz yüze kalmaktaydı. Maarif Nezareti'nin bu konuya el atması ve çözüm getirmesi öğütlenmekteydi.²⁸ Yedek subayların diğer öne çıkan talepleri ise, eğer terhis edilmemişlerse terhis edilmek, dönemin İstanbul'u gibi pahalı bir şehirde geçimlerini sağlayabilmek için istihdam edilmek, nakdi ve aynı yardımlar almak şeklindeydi. Takip eden paragraflarda öncelikle eğitime ilişkin talepler, sonrasında ekonomik taleplerden örneklere yer vereceğiz.

Ati gazetesinde ortaya çıkan Gençliğin Atisi sütununda yayımlanan ilk mektup Nejat Şükrü Efendi'ye aitti. Bu mektup yedek subay olarak silah altına alınmış olan Sultani öğrencileri adına gönderilmişti. Mektuba göre, bazıları okullarına geri dönmeye karar vermiş bulunuyordu, ancak eğitimlerinin kalan kısmını finanse edebilecek maddi imkânlardan yoksundu. Bu durumda, parasız ve yatılı olmak kaydıyla, taşrada veya İstanbul'da her hangi bir okula yerleştirilmeyi

²⁴ Cemiyetin fiili faaliyetleri Kasım'da başlamıştı. Resmi kuruluş tarihi ise 15 Aralık 1918'dir. Bu tarihte aynı zamanda Suphi Nuri (İleri) Bey başkan olarak seçilmiştir. Ati, "Gençliğin Atisi", 16.12.1918, s. 4.

²⁵ Ati, "İhtiyat Zabıtları Teavün Cemiyetinden", 22.12.1918, s. 4.

²⁶ Ati, "İhtiyat Zabıtları Teavün Cemiyeti Esas Nizamnamesi", 31.12.1918, s. 4.

²⁷ Ati, "Maarif Nezaretinin Nazar-ı Dikkatine", 02.11.1918, s. 3.

²⁸ Ati, "Terhis Edilecek Sultani Talebesi", 14.11.1918, s. 4.

kabul ettiklerini bildirmek istiyorlardı. Bursa Ziraat Mektebi eski öğrencileri adına kaleme sarılan Sabri Efendi, Ziraat Nezareti'nin okuluna geri dönmek isteyen yedek subayların taleplerine kayıtsız kalmasından yakınuyordu. Eski Sanayi Mektebi öğrencisi olan Bekir Sıtkı Efendi ise, diğer okulların öğrencileri terhis edilirken kendilerinin hala silah altında tutulduklarını ifade ediyor, Sanayi Müdüriyeti ile Ziraat ve Ticaret Nezareti'ni girişimde bulunmaya davet ediyordu. Atı'ye göre benzer içerikte birçok mektup gelmekte, kendileri temsil edici nitelikte olanları yayımlamaktaydı.²⁹

Tevfik Paşazade Hamit Bey, İstanbul'da yedek subayların barınma ihtiyacını karşılamak üzere bir yurt inşa edilmesini talep etmekteydi.³⁰ Öte yandan yedek subaylar içerisindeki eski Ziraat Mektebi öğrencileri halen silah altında tutulmalarından yakınarak sürdürdükleri hayatı cehennemi olarak tanımlıyorlar ve “makul usullerle terhisimiz icra olunarak bu hayat-ı duzahiye bir nihayet verilsin” diyorlardı. Harbiye Nezareti'nin terhis kararını on gündür bekletmesi eleştiriliyordu. Adını belirtmeyen bir yedek subayın mektubuna göre, gazetelerde yayımlanan onlarca mektuba rağmen ilgili makamların kayıtsızlığı devam ediyordu ve “[d]arülfünunumuzda talebe yerine hazin bir sükun ve matem” hüküm sürüyordu. Halen silah altında tutulan adliye zabıtları ve memurları adına yazan Mehmet Hayrettin Efendi ise, bir an önce terhis edilmeleri ve adliyedeki görevlerine iade edilmelerini talep ediyordu. Ayrıca yedek subaylara ödenen maaşın ailelerini geçindirmek için yeterli olmamasından yakınuyordu.³¹

Beyoğlu Hastanesi'nde yatan gazi Teğmen Hamdi Necdet Efendi, terhis edildikten sonra eski okulları olan Darülfünun'un etrafında dolaşan yedek subaylar için bir yurt tahsis edilmesini talep etmekteydi. Ayrıca Darülfünun'luların geçinme, giyim ve diğer ihtiyaçları için burs sağlanması gerekliliğine işaret ediyordu.³² Muhsin Yekta Efendi ise, savaştan önce yurt dışında eğitim gören yedek subayların durumuna dikkati çekiyordu. Onun talebi, hükümetin ilgili öğrencilerin yurt dışına dönmelerine ve eğitimlerini sürdürmelerine yardımcı olmasıydı.³³

Eğitime ilişkin talepleri içeren mektuplar içerisinde ilginç bir örnek, Mehmet Alaaddin Bey'e ait olanıdır. Mehmet Alaaddin Bey, savaştan önce eğitim gördüğü okulu olan Mühendislik Mektebi'ne gitmiş ve bu binanın başka bir ihtiyaç için hükümetçe işgal edildiğini görmüştü. Kendisi okulun nereye taşındığı, eğitime ne zaman başlayacağı gibi konularda ilgili makamlardan bilgi talep ediyor ve cevaplarını Atı sütunlarında yayımlamalarını istiyordu.³⁴

²⁹ Atı, “Gençliğin Atisi”, 26.11.1918, s. 4.

³⁰ Atı, “Gençliğin Atisi”, 01.12.1918, s. 4. A İsmail Hakkı Efendi'nin benzer talebi: Atı, “Gençliğin Atisi”, 02.01.1919, s. 4.

³¹ Atı, “Gençliğin Atisi”, 01.12.1918, s. 4.

³² Atı, “Gençliğin Atisi”, 02.12.1918, s. 4.

³³ Atı, “Gençliğin Atisi”, 05.12.1918, s. 4.

³⁴ Atı, “Gençliğin Atisi”, 09.12.1918, s. 4. Bu mektupla ilgili küçük bir düzeltme için: Atı, “Gençliğin Atisi”, 15.12.1918, s. 4.

Okulun mekânının belirsizliğiyle ilgili sorun çözülememiş olmalı ki, ilgili okulun öğrencileri bir dernek kurma ihtiyacı duyacak ve Ocak 1919'da Mühendis Mektebi Talebe Cemiyeti'ni oluşturacaklardı.³⁵ On Sekiz Efendi takma ismini kullanan bir okur ise Baytar Mektebi öğrencileri adına yazıyor ve okul bünyesinde savaşta dört yıl kaybeden yedek subaylar için özel sınıflar kurulmasını ve böylece mezuniyetlerinin hızlandırılmasını talep ediyordu.³⁶

Darülfünun'un Hukuk Şubesi'nde dördüncü sınıf öğrencisi olan terhis edilmiş yedek subaylardan Cemal Sıtkı Efendi, savaş öncesi müfredat ile savaş sonrası müfredatın farklı olduğunu ifade ediyor, kendisi gibi yedek subayların savaş öncesi müfredat esas alınarak okumasını talep ediyordu. Dördüncü sınıflar savaştan önce yedi dersten sorumlu tutulurlarken savaştan sonra 12 dersten sorumlu tutulmaya başlamışlardı.³⁷

Terhis edilmiş bir diğer yedek subay olan İbrahim Hakkı Efendi, askerlik görevleri sürerken maaş ödemelerinden tekaüdiye adı altında eksiltelen kesintilerin geri ödenmesini talep ediyordu.³⁸ Baki Efendi, yedek subayların sorunlarının çözülmesi için iki politika önerisi öne sürmekteydi. Birincisi, yedek subayların tümünün terhis edilmesi işleminin hızlı bir biçimde tamamlanması ve terhis edilenler içinde işsiz olanlara yapılan ödeme ve yardımların devam etmesiydi. İkincisi, savaşta yedek subay olarak hizmet görmüş olan devlet memurlarına, savaşta geçen yılları memuriyete dâhil edilerek öncelik tanınmasıydı.³⁹

Kasımpaşalı Fehmi Efendi imzalı bir mektup, hükümetin terhis edilmiş yedek subayları kırsal bölgeleri geliştirmek için kullanmasını talep ediyordu. Hükümet yedek subaylara arazi ve araç-gereç tahsis etmeli veya onları köylerde öğretmen olarak istihdam etmeliydi.⁴⁰

İhtiyat mülazım-ı saniliğinden terhis olunan Hüseyin Sakıp Bey, şehri ikramiye adı altında üç ay boyunca yedek subaylara ödenecek olan aylığı, sivil giyimler satın almak için yetersiz bulmaktadır. Ona göre, ya ödemeler bir kerede yapılmalıdır, ya da terhis olmalarına rağmen

³⁵ Ati, "Mühendis Mektebi Talebe Cemiyetinden", 07.01.1919, s. 4. Aynı konuda bir diğer mektup için: Hasan Tahsin Efendi, Ati, "Gençliğin Atisi", 08.01.1919, s. 4.

³⁶ Ati, "Gençliğin Atisi", 09.12.1918, s. 4.

³⁷ Ati, "Gençliğin Atisi", 21.12.1918, s. 4. Benzer bir yakınma için: Ati, "Ticaret Nezaretinden Rica", 23.12.1918, s. 4. Sunata'ya göre, savaştan önce kendi döneminde Hukuk Şubesi'nde öğrenci olan 900 kişiden sadece 17'si okula geri dönebilmişti. Sunata, **İstanbul'da işgal günleri**, s. 12. Öğrenci sayısının bu denli düşmesinde savaştan kaynaklanan can kayıplarının yanı sıra ekonomik zorlukların da rol aldığı anlaşılıyor.

³⁸ Ati, "Gençliğin Atisi", 04.12.1918, s. 4. Aynı talebi içeren bir diğer mektup: İsmail İlhami Efendi, Ati, "Gençliğin Atisi", 23.12.1918, s. 4.

³⁹ Ati, "Gençliğin Atisi", 05.12.1918, s. 4.

⁴⁰ Ati, "Gençliğin Atisi", 09.12.1918, s. 4. Benzer bir öneriyi dile getiren bir başka mektup: N. M., Ati, "Gençliğin Atisi", 23.12.1918, s. 4.

askeri üniforma giymeye devam etmelerine izin verilmelidir.⁴¹ Diğer bazı mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla giyim ihtiyacını karşılayamayan sadece Hüseyin Sakıp Bey değildi. Örneğin bir Rus esir kampından kaçarak İstanbul'a kadar ulaşmış bir yedek subay, kendisinin ve arkadaşlarının İstanbul sokaklarında perişan kılık içerisinde adeta çıplak dolaştığını ifade ediyor ve giyim için hükümetten yardım istiyordu:

“Esnay-ı harbde Ruslara esir olarak bilahare esaretten firara muvaffak olan bir zabitimizden gelen mucibi tesir bir varakada çıplak bir halde İstanbul'a muvasalat eden kendisinin ve arkadaşlarının merci-i aidine vuku bulan müracaat-ı adidelerine rağmen müzahir muavenet olmadıkları ve bil mecburiye perişan bir kıyafetle dolaşmakta muztar kaldıkları söylenmektedir. Keyfiyet pek acıklı ve acıklı olduğu kadar da bir an evvel nazar-ı dikkate alınmağa muhtaçtır.”⁴²

Yukarıda dile getirildiği gibi, yangınlar dönem İstanbul'unun en önemli sorunlarından biriydi ve harikzedelerin mektupları her zaman gazetelerde yer bulurdu. Terhis edilmiş bir yedek subay olan Muzaffereddin (?) Efendi, gazetede tarihi belirtilmemiş olan büyük Fatih yangınından zarar görenlerden biriydi. Yangından zarar gören yedek subaylara hükümet tarafından iki maaş tutarında maddi yardım yapılmıştı. Ne var ki terhisten sonra bu yardımın iade edilmesi talep edilmişti. Muzaffereddin Efendi Harbiye Nezareti'nin bu iade talebinden vazgeçmesini talep etmekteydi.⁴³

Ati editörlerinin teslim aldıkları fakat gönderen okurun ismini okumayı başaramadıkları bir mektuba göre, gönderen kişi terhis edilmiş bir yedek subaydı ve memleketi olan Konya'ya dönmek istemekteydi. Tren seferleri kömür yokluğundan ötürü düzenli gerçekleşmemekteydi ve geride bırakılan hafta içerisinde Pozantı yönüne hiç tren kalkmamıştı. Tren bulunabildiğindeyse yolculuk süresi bir haftayı bulabilmekteydi. Mektupta verilen bilgiye göre Harbiye Nezareti'nin sıra parası olarak tahsis ettiği harcırah 120 kuruştan ibaretti ve bu para

⁴¹Ati, “Gençliğin Atisi”, 15.12.1918, s. 4. Aylık ödemelere ilişkin diğer mektuplar için: İmzasız, Ati, “Gençliğin Atisi”, 22.12.1918, s. 4 ve Ati'deki birçok mektup: Ati, “Gençliğin Atisi”, 02.01.1919, 03.01.1919 ve 1919 Ocağı'nın diğer günleri.

⁴² Ati, “Gençliğin Atisi”, 15.12.1918, s. 4. Yine Rus ordusu tarafından esir edilen bir başka yedek subay olan Faik Tonguç'un hatıraları, eski esirlerin İstanbul'a dönüşlerinde yaşadıkları zorlukları yansıtmaları açısından öğreticidir. Tonguç'a göre, İstanbul'da kendilerini karşılayan ve yol gösteren bir askeri yetkili olmamış, ne şekilde esir düştüklerine ilişkin ayrıntılı olarak sorguya çekilmişlerdi. Dahası, kendisi birliği tarafından ölü olarak bildirilmiş olduğundan, “iki maaşlık avans” olarak adlandırdığı şehri ikramiyesini alabilmek için yaşıyor olduğunu bürokrasiye kanıtlamak zorunda kalmıştı. Tonguç, Faik: **Bir yedek subayın anıları**, İş Bankası, İstanbul, 2008, ss. 299-304.

⁴³ Ati, “Gençliğin Atisi”, 17.12.1918, s. 4. Savaşın dönen yedek subaylar için İstanbul'un yangınla harap olmuş durumuyla yüzleşmek bir çeşit psikolojik travma etkisi yaratmıştı. Faik Tonguç anılarında yangında yok olan evini bulamadığını anlatır: Tonguç, a.g.e., ss. 302-303. İsmail Hakkı Sunata yangını şöyle anlatıyor: “(...) Ne büyük ve felaketli bir yangınmış bu, Oturduğumuz evin otuz metre yakınına kadar yanmış İstanbul. Taa... Haliç kıyısında, Küçükmustafapaşa'dan başlamış, Fatih Camii'ni yakamamış. Marmara'ya doğru esen poyraz rüzgârı, Kocamustafapaşa'ya kadar, önüne gelen binlerce tahta binayı yakıp kavurarak, Samatya yakınlarına varmış. Herhalde rüzgâr kesilmiş ki, yangın deniz kıyısına ulaşmadan sönmüş. Buraları havadan bombalansaydı bu kadar perişan olmazdı. Yanan yerler mezarlıktan daha ıssız ve korkunç bir halde.” Sunata, İsmail Hakkı: **İstanbul'da işgal yılları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 11.

yolculuğun masraflarını karşılamak veya İstanbul'da tren beklemek için yetersiz bir miktardı.⁴⁴ Harcırının yeterli olup olmadığını, o dönem İstanbul piyasasında bazı malların hangi fiyattan satıldığına bakarak daha iyi anlayabiliriz. Bu mektupları üzerinde okuduğumuz *Ati* gazetesi 40 paraya satılmaktaydı. 21 Aralık 1918 itibariyle bir çuval un 30-40 lira, bir okka nohut 40-50 kuruş, bir okka fasulye 50-62 kuruş, sabun 90-110 kuruş, bir çeki odun 5,5-6 lira, bir okka kömür 9-10 kuruş fiyatla arz edilmekteydi. Gazete olağanüstü koşullar nedeniyle fiyatların aşırı değerlenmiş olduğu notunu düşmüştü.⁴⁵ Demek ki 120 kuruşluk yol harcırını gerçekten de yetersizdi.

İkinci sınıf ihtiyat zabitlerinden Cevdet ve Mümtaz imzalarıyla gönderilen mektuba göre, standart bir elbisenin fiyatı İstanbul'da 40-50 lira civarındaydı. Yedek subayların böyle bir masrafın altından kalkması mümkün değildi ve bu yüzden sokaklarda "pejmurde" giysilerle dolaşmak zorunda kalmaktaydılar. Cevdet ve Mümtaz, Fransız hükümetinin terhis ettiği erlere bile daha iyi ödemeler yaptığından hareketle Osmanlı hükümetinin seçkin bireyler olan yedek subaylara daha yüksek ödeme yapması gerektiğini savunuyordu.⁴⁶ Yedek subayların Harbiye Nezareti'nden ne kadar maaş aldıklarını ilgili mektuplardan biz tespit edemedik. Öyle anlaşılıyor ki, yedek subaylar savaş sırasında farklı rütbelerde görev almışlardı⁴⁷ ve maaşlarını da rütbe ve kıdemlerine göre almaktaydılar. İsmail Hakkı Sunata, ilgili dönemde (Şubat 1919) teğmen maaşının 700 kuruş olduğu bilgisini vermektedir.⁴⁸ Ancak maaş ödemesinin tümünün nakit yapılmadığı, bir kısmının erzak yardımı şeklinde yapıldığı bilinmektedir. Elbise tedariki konusunda yaşanan sıkıntının, yedek subayların eline geçen nakdin yetersiz olmasından kaynaklandığı anlaşılıyor. Savaş yılları boyunca sabit gelirlerin ne şekilde eridiğini daha iyi anlamak ve incelediğimiz aylardaki durumu görmek açısından aşağıdaki veriler yararlıdır:

⁴⁴ *Ati*, "Gençliğin Atisi", 21.12.1918, s. 4. Mehmet Özdemir'in yakıt sıkıntısına bağlı aksamalara ilişkin verdiği bilgiler, mektubun iddialarını doğrular niteliktedir: Özdemir, Mehmet: **Mütareke ve Kurtuluş Savaşı başlangıç dönemlerinde Türk demir yolları (Yapısal ekonomik sorunları) (1918-1920)**, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, ss. 81-86. Yol harcırının yetersizliğinden yakınan bir diğer mektup: C. İkrâm Efendi, *Ati*, "Gençliğin Atisi", 27.12.1918, s. 4.

⁴⁵ *Ati*, "Dünkü Piyasa", 22.12.1918, s. 4.

⁴⁶ *Ati*, "Gençliğin Atisi", 21.12.1918, s. 4. Giyim sorununa ilişkin diğer mektup örnekleri: Kenan Efendi, *Ati*, "Gençliğin Atisi", 22.12.1918, s. 4, Mehmet Nuri Efendi, *Ati*, "Gençliğin Atisi", 27.12.1918, s. 4.

⁴⁷ Mustafa, Münim: **Cepheden cepheye**, Arma Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 143-144. Bu eser Çanakkale'de çarpışan yedek subayların yaşadıkları savaş travmasını anlatması açısından da ilginçtir.

⁴⁸ Sunata, İsmail Hakkı: **İstanbul'da işgal yılları**, s. 20.

Tablo: Düyun-ı Umumiye kayıtlarına göre tüketici geçinme endeksi⁴⁹

Sene	Ay	Endeks	Sene	Ay	Endeks
1914	Temmuz	100	1919	Ocak	2.130
1917	Ocak	405		Şubat	2.200
1918	Ocak	1.945		Mart	1.680
1918	Ekim	1.885		Nisan	1.305
	Kasım	1.675		Mayıs	1.215
	Aralık	2.205			

Akşehirli Yusuf Ziya Efendi, savaşta kol, bacak veya gözünü yitirmiş olan engelli gazilerin sorunları üzerine bir mektup kaleme almıştı. Fiziksel çaba gerektiren işlerde istihdam olunamayacak olan gaziler için hükümetten devlet tekelindeki tütün ürünlerini perakende satma ayrıcalığı talep etmekteydi. Kendilerine tahsis edilecek bayilerde oturarak tütün ürünlerini satabileceklerdi. Bu çözüm hem şehirlerde hem de köylerde uygulanabilir, eğer bu durumda bir yedek subay gazi yoksa er gazilere bayilik verilebilirdi.⁵⁰

Bu noktada yedek subayların taleplerinin yanı sıra, yine lise veya yüksek okul mezunu oldukları halde askere yedek subay olarak değil er olarak alınan insanların varlığından ve taleplerinden söz etmek gerekir.⁵¹ Bu eğitilmiş erler de terhis edildikten sonra yedek subaylara verilecek olan haklardan eşit biçimde yararlanabilmek istiyorlardı. Birecikli Abdullah Atıf Efendi ve Ahmet Efendi, bu çerçevede hükümetten yardım talep eden mektuplar göndermişti.⁵²

Hükümet Yetkililerinin Taleplere Karşılık Geliştirdiği Çözümler

Bu bölümde çeşitli nezaretlerin talepleri ne gibi politikalar geliştirerek karşıladıklarını örnekleyen haberlere yer verilecektir. İlgili haberler, taleplerin yoğun olarak dile getirildiği gazetede, gazete aracılığıyla talepleri dile getirmenin birer başarı nişanı gibi yayınlanmıştır. Bizim buradaki amacımız, hükümetin yedek subaylara ilişkin sorunları nasıl çözümlendiğini ayrıntısıyla incelemek değildir. Bunun yerine okur mektupları sütununda dile getirilen ve

⁴⁹ Toprak, Zafer: **İttihad – Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik 1914-1918**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, ss. 164-168.

⁵⁰ Atı, “Gençliğin Atisi”, 26.12.1918, s. 4. Engelli gazilerin sorunlarına ilişkin bir diğer mektup için: Ali Hikmet Efendi, Atı, “Gençliğin Atisi”, 30.12.1918, s. 4.

⁵¹ Halil Ataman’ın anılarında yer alan belgeye göre, seferberlik sırasında yedek subay talimğâhı olarak kullanılan İstanbul’daki Harbiye Mektebi’nde yer kalmayınca, eleme amaçlı sınavlar uygulanmış ve elenenler er olarak alaylara gönderilmişlerdi. Ataman, Halil: **Esaret yılları**, Yayınevi yok, İstanbul, 1990, s. 27.

⁵² Atı, “Gençliğin Atisi”, 14.12.1918, s. 4.

dilekçe tarzındaki taleplerin devlet ile etkileşime geçmenin bir yolu olduğunu vurgulamaktır. Kuşkusuz getirilen çözümlerin yeterli ve tatmin edici olduğu iddiasında değiliz. Zira yedek subayların taleplerini ve sıkıntılarını dile getiren mektuplar ilgili hükümet girişimlerinden sonra da sürmüştür.

Ati gazetesine göre, kışlada eğitim gören yedek subay adaylarının Ati gazetesinin okur mektupları sütunlarında yer bulan talepleri⁵³ üzerine, Maarif Nezareti Harbiye Nezareti'ne başvurarak, Darülfünun öğrencilerinin, Darülmüallimin öğrencilerinin ve Sultanilerin son üç sınıfından ayrılarak askere alınan öğrencilerin terhis edilmesini talep etmişti. Harbiye Nezareti bu talebi kabul ederek ilgili yedek subay adaylarını terhis etti.⁵⁴ Benzer bir şekilde, Ziraat Nezareti Harbiye Nezareti'nden mühendislik öğrencilerinin terhis edilmesini talep etti.⁵⁵

İstanbul muhafızı Fevzi (Çakmak) Paşa, kendi birliğinde hizmet veren yedek subaylara terhis edildiklerini ve evlerine dönmekte serbest olduklarını tebliğ etti ve hizmetlerinden ötürü teşekkürlerini sundu. Açıklamaya göre, maaş ödemeleri Mart 1919'a kadar devam edecek, ayrıca memleketine dönecek olanlara yol harcırahı tahsis edilecekti.⁵⁶

Ati'nin verdiği habere göre, hükümet vilayetlere ilettiği bir kararname ile nahiye müdürlüklerinde boşalacak olan memuriyet kadrolarında terhis edilmiş yedek subaylara öncelik tanınması talimatını vermişti.⁵⁷ Dâhiliye Nezareti, terhis edilmiş olan yedek subayların nahiye müdürlüklerinde ve kaymakamlıklarda istihdam olunmasına ilişkin bir nizamname taslağı oluşturarak Sadaret'e iletmişti. Nizamname, Sultani mezunlarının nahiye müdüriyetine, yüksek okul mezunlarının kaymakamlığa atanmalarını öngörüyordu. 40-50 kadar yedek subay ise Emniyet Müdürlüğü'nde işe alınmışlardı.⁵⁸ Ayrıca devlet kurumlarına ait iş ilanları da Ati'deki Gençliğin Atisi sütununda yer bulmaktaydı. Buna örnek olarak memur arayan Kuleli Askeri İdadisi ve Osmanlıca ile İngilizce öğretmenleri arayan Bahriye Nezareti'nin ilanları verilebilir.⁵⁹

Maarif Nezareti yedek subayların taleplerine duyarsız kalmamış, onları memnun edecek bir dizi karar almıştı. Bu kararlar arasında en önemlileri, savaş yüzünden eğitimi yarım kalan Darülfünun öğrencilerine ek sınav hakkı tanınması ve Sultanilerin 11 ve 12. sınıfındayken askere alınmış olanların doğrudan Darülfünun'a kabul edilmeleriydi. Böylece savaş yüzünden

⁵³ Ati, "İhtiyat Zabiti Namzetlerinden", 10.11.1918, s. 4.

⁵⁴ Ati, "İhtiyat Zabiti Namzetleri Hakkında Neşriyatımızın Hüsn-i Tesiri", 12.11.1918, s. 4.

⁵⁵ Ati, "Gençliğin Atisi", 23.12.1918, s. 4.

⁵⁶ Ati, "Gençliğin Atisi", 01.12.1918, s. 4.

⁵⁷ Ati, "İhtiyat Zabitanı Nahiye Müdürlüklerine", 02.12.1918, s. 4.

⁵⁸ Ati, "Gençliğin Atisi", 15.12.1918, s. 4.

⁵⁹ Ati, "Gençliğin Atisi", 05.12.1918, s. 4.

kaybettikleri süre telafi edilmeye çalışılıyordu.⁶⁰ Ayrıca terhis edilen yedek subaylar Ticaret Mektep-i Âlisi'nin tanzim ve ıslahı için istihdam edileceklerdi.⁶¹ Bu kararlardan ötürü, Atı yedek subaylar adına Maarif Nezareti'ne teşekkür etmiş ve diğer nezaretlere örnek olması dileğini ifade etmişti.⁶²

Yedek subayların elde ettiği en önemli kazanımlardan biri, Harbiye Nezareti'nin terhis edilmiş yedek subaylara üç ay boyunca "şehri mahsusat/ikramiye" adı altında aylık maaş ödemeleri ve erzak yardımı yapma kararı almasıdır. Bu ödemelerin amacı, yedek subaylara iş aradıkları süre boyunca geçimleri için gerekli olan geliri sağlamaktır. İstihdam olunabilen yedek subayların ödemeleri kesilecekti.⁶³

Sonuç

Atı gazetesinin okur mektupları sütunları, mütarekeden sonraki ilk dönemlerde, yedek subayların göndermiş olduğu pek çok mektup içeriyordu. Bu mektuplar yedek subaylara özgü talepleri barındırdığı gibi yer yer İstanbul kamuoyunun genel sorunlarını da yansıtır niteliktedir. Mektuplar, dilekçe geleneğinin uzantısı olarak algılanmalarına yol açacak şekilde, kabine ve nezaretler ile etkileşime geçmenin aracı olarak kullanılıyordu. Bizim incelemiş olduğumuz konudan anlaşıldığı kadarıyla, hükümet de bu taleplere tümünden kayıtsız kalmamakta, gazetelerde kendine ses bulan sorunlara dönük çözüm politikaları geliştirmeye çabalamaktaydı. Mektuplar aynı zamanda okuyan kamuoyu nezdinde talepleri meşrulaştırma amacı taşımaktaydı ki bu da sorunların çözümünü hızlandırıcı bir etki yapması bakımından önemliydi.

Çalışmamızın başında okur mektuplarının, dilekçeler gibi birer toplumsal tarihçilik kaynağı olarak kullanılıp kullanılmayacağını araştırmak arzusundan söz etmiştik. Öyle görünüyor ki, okur mektupları en azından toplumsal tarihçilikte yardımcı kaynaklar olarak değerlendirilebilir. Mütareke dönemi söz konusu olduğunda, sıradan insanların toplumsal sorunlarının ve bu sorunlarla başa çıkış biçimlerinin incelenmesi anlamında toplumsal tarihçilik hep arka planda kalmakta, dönemin askeri önem taşıyan olayları milliyetçi ve militarist bir yaklaşımla parlatılmaktadır. Mütareke döneminin görece zayıf kalmış olan toplumsal tarih çalışmalarının geliştirilebilmesi için okur mektuplarının da inceleme alanına dâhil edilmesi gerektiği sonucuna varabiliriz.

Çalışmamızın başlığında yer alan, yedek subayların neden örgütlenme gereksinimi duyduğu sorusuna verdiğimiz yanıt, ivedi biçimde terhis edilmek, okullarına dönmek ve istihdam

⁶⁰ Yeni Gün, "İhtiyat Zabiti Olan Talebe ve Maarif Nezareti", 08.12.1918, s. 1. Atı'nın Maarif Nezareti'nin kararı konusunda ayrıntıları aktaracağı gün olan 10.12.1918'de hükümet tarafından tatil edilmesi dolayısıyla (Tasvir-i Efkar, "Atı Gazetesi'nin Tatili", 10.12.1918, s. 2.) bu konuda Yeni Gün gazetesine başvurduk.

⁶¹ Atı, "Gençliğin Atisi", 09.12.1918, s.4.

⁶² Atı, "Gençliğin Atisi – Teşekkür", 11.12.1918, s. 4, Atı, "Gençliğin Atisi - Ziraat ve Ticaret Nezareti'nin Nazarı Dikkatine", 12.12.1918, s. 4.

⁶³ Atı, "Gençliğin Atisi", 20.12.1918, s. 4. Sunata, **İstanbul'da işgal yılları**, s. 14.

edilmek başta olmak üzere bir dizi toplumsal sorunlarına çözüm bulmak için örgütlendikleridir. Bu en azından ilk örgütlenme aşamalarında açıkça böyledir. Yedek subayların bu amaçla değil de, İstanbul'u fiilen işgal etmiş olan İtilaf silahlı kuvvetlerine direnmek için örgütlendiklerini söylemek (Ali Servet Öncü'nün öne sürdüğü tez) bize doğru görünmemektedir. Ön plana eğitime ilişkin ve ekonomik taleplerin çıkarılmasını bir çeşit gizli ajandanın perdelenmesi çabası olarak okumaya çalışsak bile, askeri amaçlar doğrultusunda örgütlenen bir grup yedek subayın acilen terhis edilmeyi talep etmelerini beklemeyiz. Dahası askeri amaç tezini savunmak döneme sinmiş olan savaş bıkkınlığını ve barış özlemini görmezden gelmek olur. Genç erkeklerin, özellikle savaş deneyiminden sonra, yeniden cepheye gitmek yerine sivil hayatta kendilerini gerçekleştirme eğiliminde olduklarını ve dahası buna hakları da olduğunu görmezden gelmemeli, tarih çalışmalarının güncel göndermelerini her zaman göz önünde bulundurmalıyız. Bizim açımızdan mütareke döneminin insani yönüne dikkat çekmenin amacı biraz da güncel hamasetin en sık başvurduğu tarihi cephanelerden birini eritmektir.